

EFLATUN'DA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Arş. Gör. Metin YASA*

Eflatun'un *ideler kuramı*'ndaki *En Yüksek İde* deyiminin çözümlemesinden pek çok bilgi rahatlıkla çıkarılabilir. Bunlardan biri, belki de en önemlisi, onun, kötülük problemi ile ilgili felsefi değerlendirmeleridir.

Farklı anlatım biçimleri bir kenara itilecek olursa, bu konuda cevap bekleyen temel soru, çok yalın bir ifadeyle şudur: İyi ve merhametli bir Tanrı'nın varlığına rağmen, evrende neden kötülük var? Doğrusu, kötülük problemi tarihi açıdan da oldukça eskilere gitmektedir.¹ İşte biz bu makalemizde, nedeni ne olursa olsun, kötülüklerin varlığı bir problem olarak ileri sürüldüğünde, tarihsel açıdan akla gelen ilk filozoflardan Eflatun'un görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Eflatun'un kötülük problemi ile ilgili görüş ve düşünceleri, eserlerinde oldukça dağınık ve sistematik olmayan bir biçimde yer almakla birlikte, onun, içinde barındığımız evreni; yapı-düzen, şekil ve hareket bakımından sorgulayarak işe başladığı söylenebilir.² Acaba evren, yapısal-düzensel olarak, önceli mi yoksa öncesiz midir? Eflatun bu soruya, öncelidir cevabı ile karşılık verir. Nedeni ise evrenin, ona göre, elle tutulur gözle görülür bir konumda olmasıdır.³ O, bu düşüncesine bağlı olarak, bir başka yerde de, duyuma dayanan objelerin öncesizliğinin imkansız olduğunu açık ve net bir biçimde belirtir.⁴ Öte yandan, Eflatun'a göre, nedensiz bir önceli olamayacağından, önceli evren nedenlidir; nedeni olanın da, özü gereği, bir nedeninin olması zorunlu olduğundan; evren, düzenlenmiş olma anlamında, bir Tanrı tarafından yaratılmıştır.⁵ Evren, yine Eflatun'a göre, ilksiz bir örneğe göre düzenlenmiştir; onun orjinalitesi de, temelde, buradan gelmektedir. Eflatun, bu konuda şöyle diyor:

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

¹ Cafer S. Yaran, *Kötülük ve Theodise: İslâm ve Batı Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 11.

² Bkz. Eflatun, *Timaios*, (çev.: Erol Güneş - Lütfi Ay), M.E.B., İstanbul 1989, s. 27vd.

³ Aynı eser, s.28.

⁴ Aynı eser, s. 29.

⁵ Eflatun, *Timaios*, s. 29.

"Bu evren güzelse, onu yapan iyi ise, gözlerini ilksiz örnekten ayırmamış olduğuna şüphe yoktur; aksi halde, ki bunu farzetmeğe bile hakkımız yoktur, doğmuş örneğe bakmış olacaktır. Halbuki, yapıcının, gözlerini ilksiz örnekten ayırmamış olduğunu herkes açıkça görür. Çünkü, evren, doğmuş olan şeylerin en güzeldir, yapıcısı da nedenlerin en kemalisidir."⁶

Dahası; Tanrı, bunu yaparken, kuralsız ve düzensiz bir hareket içinde olan, gözle görülen şeylerin, ateş toprak⁷, su ve hava⁸'nın bütünüünü aldı, düzenlilik her bakımdan düzensizlikten daha iyi olduğundan, düzensizi düzene soktu⁹; böylece de evreni olabilecek evrenlerin en güzeli yaptı.¹⁰ Yeri gelmişken burada bir noktayı vurgulamada yarar vardır. Cafer S. Yaran'ın dediği gibi "felsefe tarihi dikkate alındığında ilk olarak Eflatun'un eserlerinde daha sonraları geliştirilen bir çok teodise düşüncesinin izlerini ve ipuçlarını görmek mümkündür."¹¹ Gerçekten de özellikle *olabilen evrenlerin en iyisi* savı, kötülük problemi konusunda yorum yapan hemen her filozof/teoloğu etkilemiştir. Sözelimi adigeçen savı bizde Gazali'nin¹² geliştirdiği, Batıda Leibniz'in¹³ aynen aktardığı ve kötülük probleminin günümüz din felsefesinde öne çıkarılan çağdaş versiyonlarının¹⁴ öncüsü durumunda olan Hume'un¹⁵ da kısmen benimsediği görülmektedir.

⁶ Aynı eser, s. 29.

⁷ Aynı eser, s. 33.

⁸ Aynı eser, s. 34.

⁹ Aynı eser, s. 31 ve 69.

¹⁰ Aynı eser, s. 32.

¹¹ Yaran, **Kötülük ve Theodise: İslâm ve Batı Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler**, s. 14.

¹² Bkz.: Gazali, "Mümkün Dünyaların En İyisi" (Çev.: Cafer S. Yaran), **Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi**, (der. Cafer S. Yaran), Etüt Yayınları, Samsun 1997, s. 131-133.

¹³ Leibniz'in bu konudaki görüşleri için bkz.: Leibniz, "Evil and the Best Possible World", **Classical and the Contemporary Readings in the Philosophy of Religion**, (ed by John Hick), N.J.: Printice Hall, Englewood Cliff 1964, s. 68vd.

¹⁴ Kötülük Problemine ilişkin varoluşsal, mantıksal ve delilci olmak üzere üç ayrı versiyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yaran, **Kötülük ve Theodise: İslâm ve Batı Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler**, s. 35-78.

¹⁵ Bkz.: David Hume, **Dialogues Concerning Natural Religion**, (ed with Int. by Henry D. Aiken), Hafner Press, London 1948. Hume bu sav ile ilgili olarak anılan eserinde şöyle der.: "Vardığımız sonuçlarda çok fazla iddialı olmayalım. Eğer Tanrı'nın iyiliği (bununla beşeri bir iyiliği kastediyorum), *a priori* olarak toleranslı herhangi bir nedene bağlıysa, bu kötülüklerin, uygunsuz görünseler bile, Tanrı'nın iyiliğini ortadan kaldırmaya yetmeyeceğini, aksine, bilinmez bir biçimde onun iyiliğiyle uzlaşabileceğini kabul edelim." (s. 78).

Eflatun'un olabilen evrenlerin en iyisi savına En Yüksek İde deyiminden hareketle ulaştığı açıkça anlaşılmaktadır. Ona göre, "herşeyden üstün olanın yaratacağı nesnenin, en güzel nesne olmamasına imkan yoktu ve yoktur."¹⁶

Tanrı, yine Eflatun'a göre, düzen bakımından olduğu gibi, şekil bakımından da evreni, kendine en çok yaraşan, en güzel şekle soktu. Tüm canlıları içinde barındıracak nitelikte düzenlenen bir evrenin, şekli de şekillerin hepsini kendine toplayan bir şekil olmalıydı. İşte "bunun için Tanrı, evrene her yanı her yerde merkezden aynı uzaklıkta olan küre şeklini verdi."¹⁷ Düzensizi düzenleyen, ona en güzel şekli veren Tanrı, onun her bakımdan kusursuz olduğunu düşünerek, ona hareketin de engüzeli olan dairesi hareketi verdi.¹⁸

Kabul etmek gerekir ki, Eflatun'un, bu bağlamda asıl üzerinde durduğu ve ilkece benimsediği şey, *dairesi* harekettir. Söz konusu hareket, evreni denetleyen iyi olduğunun en kesin argümanlarından biridir. Çünkü, Eflatun'a göre, düzenli hareket, özü gereği, düzen ve gayeyi; düzen ve gaye de düzenleyenin kötü değil, iyi olduğunu gerektirir.¹⁹ Buna göre, Tanrı iyidir²⁰, en mükemmel nedendir²¹, düzensizi düzene sokmak anlamında evrenin yaratıcısıdır²², herşeyden üstündür²³, herşeyi yönetendir²⁴, daha da önemlisi adildir.²⁵

Eflatun'un tüm bu argümanları ileri sürmesinin nedeni, son tahlilde, evrenin denetimsiz olmadığını ortaya koymaktır.

Şu halde evren mümkün olanların en iyisi, onu denetleyen Tanrı da en yetkin varlık olduğuna göre, ister zulüm gibi ahlaksal isterse deprem gibi doğal kötülükler olsun, tam bu olumsuzluklar nereden ya da kimden kaynaklanmaktadır.²⁶ Bunu anlamamanın en geçerli yolu, Eflatun'a göre, her *var*'ı

¹⁶ Eflatun *Timaios*, s. 31.

¹⁷ Aynı eser, s. 35.

¹⁸ Aynı eser, s. 36; Platon, *Yasalar II*, (çev.: Candan Şentuna - Saffet Babür), Ara Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 176.

¹⁹ Platon, *Yasalar II*, s. 175.

²⁰ *Timaios*, s. 29.

²¹ Aynı eser, s. 29.

²² Aynı eser, s. 31.

²³ Aynı yer.

²⁴ Platon, *Yasalar I*, (çev.: Candan Şentuna - Saffet Babür), Ara Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 155

²⁵ Eflatun, *Theaitetos*, (çev.: Macit Gökberk), M.E.B., İstanbul 1990, s. 90.

²⁶ Kötülük olgusunun anlam ve türleri için bkz.: Yaran, *Kötülük ve Theodise: İslâm ve Batı Felsefesinde "Kötülük Problemi" ve Teistik Çözümler*, s. 23-31.

objektif olarak aklın yasası ya da hareketi içinde değerlendirmektir.²⁷

Eflatun, bu konuda, pragmatist-rasyonalist bir tutumla yararlı gördüğüne iyi, zararlı gördüğüne de kötü diyerek, görünen evrende gözlemlediği ya da karşılaştığı fenomenleri ikiye ayırmış²⁸, her bir grubu da anlam ve değeri ile bağdaşır güç ya da güçlere bağlamaya çalışmıştır.²⁹ Eflatun'u böylesi bir uğraşa iten şey, kuşkusuz, iyiliklerin varlığından çok, kıtlık, savaş, deprem, hastalık, günah gibi kötü sayılan fenomenler ve bu fenomenlerin neden olduğu hayal kırıklıkları, saçmalıklar ve acı çekmelerdir. İşte bütün bunları gören, belki de yaşayan filozof, daha önce ifade ettiğimiz gibi, ilkin evrenin denetimsiz olamayacağını kanıtlamaya girişmiş, daha sonra da kötülüklerin nedensiz olamayacağını ortaya koymaya çalışmıştır.

Evren, denetimsiz olmadığından, Eflatun'a göre, onu denetleyen güç ya iyi ya da kötü olmalıdır; bu mantıksal bir zorunluluktur. Denetleyen kötü olamaz; çünkü evren ne düzenden, ne gayeden ne de bildiğimiz en güzel hareketten, dairesel hareketten yoksundur. Bu uslanlamadan sonra, bir yerde yalnız yeryüzüne³⁰, başka bir yerde de hem yeryüzüne hem de gökyüzüne atıfta bulunarak,

"bak dostum, eğer gökyüzünün ve içindeki tüm nesnelere bütün yolu ve dönüşleri aklın hareketine, dönüşüne ve muhakemesine benzer bir yapıda ise ve onunla aynı özden bir hareketle ilerliyorsa, tüm evrenle en üstün ruhun ilgilendiğini ve onu böyle bir yolda ilerlettiğini açıkça söylemek zorundayız"³¹

demektedir.

Bu anlatımdan sonra Eflatun'un, ilkin, Tanrı'yı iyi olarak tanımladığından, kötü olan iyi olan ile bağdaşmaz düşüncesinden hareketle, ister ahlakal isterse doğal olsun, onu asla evrende yer alan kötülüklerin ya da kötü sayılan şeylerin bir nedeni olarak görmemiştir. Çünkü, "yaratana", ona göre, "iyi idi; iyi olanda ise hiçbir şeye karşı hırs uyanmaz. Hırs duymadığından, her şeyin de elden geldiği kadar kendine benzemesini istedi."³² Dahası, "bilge insanların kanaatine göre", diyor Eflatun, "oluşun, evren düzeninin en temel ilkesi budur, biz de bu kanaati emniyetle paylaşabiliriz".³³

²⁷ Yasalar II, s. 176.

²⁸ Yasalar I, s. 58; Yasalar II, s. 180.

²⁹ Yasalar II, s. 174.

³⁰ Timaios, s. 35.

³¹ Yasalar II, s. 175.

³² Timaios, s. 30.

³³ Aynı eser, s. 31.

İkinci olarak, Tanrı, özü gereği iyi, evren de düzen bakımından mükemmel olduğundan, Eflatun, kötülüklerin nedenini, öyle anlaşıyor ki, özlediği ideal hayatın üstünlüğünü bu görünen hayatın düşüklüğü ile kıyaslayarak, son tahlilde, maddenin bütünüyle *ide*'ye uygun olmadığı kanaatinde bulmuştur. Ona göre madde, deyim yerindeyse, her türlü kötülüğün anasıdır. Nitekim, Eflatun bu konuda şöyle demektedir:

"Ten, bizi her neviden istekler, tutkular, korkular, kuruntularla, bir türlü saçmalıklarla doldurur, ... Kavgalar, geçimsizlikler, çabalamalar yalnız tenden ve onun isteklerinden değil de nereden geliyor".³⁴

Böyle olmakla birlikte, madde, bir başka deyişle ten kötülüğe nasıl neden olmaktadır? Eflatun, bu bağlamda, daha çok ahlaksal kötülükler dikkat çekerek,

"şunu biliyoruz ki, içimizdeki duygular, sanki bir takım sınırlar ve ipler gibi bizi çekeştiriyorlar ve birbirlerine karşı oldukları için bizi karşıt eylemlere sürüklüyorlar. İşte erdem ve kötülük arasındaki ayırım da burada bulunur."³⁵

demektedir. Doğrusu, bundan kurtulmanın bir yolu, Eflatun'a göre, ruh ile beden arasında bir ölçü ve adaletin sağlanmasıdır. O, bu noktada, öyle anlaşıyor ki, asıl görevi ruha yüklemekte ve bu konuda şöyle demektedir: "...insan ölçülü ve adil olduğunda hem mutludur, hem de talihli; ister boylu bosluk ve güzel olsun, ister ufak, tefek ve zayıf, ister zengin olsun olmasın."³⁶ Bir başka yerde de aynı ölçülülüğe dikkat çekerek,

"acı ve haz doğal olarak fışkıran iki pınar gibidir; bunlardan gerektiği yerde, gerektiği zaman, gerektiği kadar alan ... her canlı varlık mutlu olur; buna karşılık bilinçsizce ve zamansız alan mutsuz yaşar."³⁷

demektedir.

Eflatun, doğal olarak, acı ve hazzın varlığını kabul ettikten sonra, temelde, kimin övgüye layık kimin de yergiye müstehak olduğunu, özgürlükten hareketle ortaya koymakta; böylece de 'kötü seçim yapmak'ı, ahlaksal kötülüğün bir başka nedeni olarak görmektedir. O, bu söyleneni destekler mahiyette de, "Bence", diyor, "hazlara yenilen daha kötüdür; nitekim

³⁴ Eflatun, *Phaidon*, (çev.: Suut K. Yetkin - Hamdi R. Atademir), M.E.B., İstanbul 1989, s. 19-20.

³⁵ *Yasalar I*, s. 43.

³⁶ *Aynı eser*, s. 70.

³⁷ *Aynı eser*, s. 29.

hepimiz, hazlara yenik düşenin acılara yenik düşenden daha utanılacak biçimde kendine yenildiğini söyleriz.³⁸ Ancak, Eflatun'a göre, insan doğuştan kötü değildir. O, ruh ve beden olarak bir bütün, arzularına da sınıksız bağlı bir yaratık olduğundan, olası bir yanlış yönlendirme ile kötü olmakta, kötü yola düşmekte ve kötülük işlemektedir.³⁹ Eflatun, yine bu bağlamda, adeta, insan fitratını analiz ederek, hazzın acıdan daha doğal olduğunu düşünmekte, insanların hazzı acıya yeğlediklerini ileri sürmekte; büyük bir hazzı neden olacak küçük bir acının da zararlı olmadığını vurgulamakta; böylece de evrende haz ve acı birlikte olmakla birlikte, asıl amacın en iyi ve en güzeli elde etmek olduğunu, tekrar tekrar kanıtlamaya çalışmaktadır. Nitekim, Eflatun, "hazzı isteriz, acıyı ise ne yeğleriz ne de isteriz, ..."⁴⁰ demekte ve " ... daha büyük bir haz getirecekse, küçük acıya razı oluruz, ama büyük bir acı getirecekse, küçük bir haz istemeyiz"⁴¹ sözünü eklemektedir.

Üçüncü olarak, Eflatun, bir başka yerde de açık ve net olarak, yine, daha çok ahlaksal kötülükleri kastederek, kötü denilen şeylerin de bu dünyada ayrı bir yeri olduğunu, "fakat kötülük ortadan kalkmaz Theodoros, zira daima iyiliğe karşılık bir şey bulunmalıdır"⁴² sözü ile ifade eder. Bu tür bir çözüm önerisi, kanaatimizce, iyi ile kötü arasındaki ilişkinin, ontolojik açıdan değerlendirilmesi ile ilgili olup, 'var zıddıyla vardır' ilkesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ölüm ile hayat birliktedir, ruh beden ile güzeldir, cevher arazdan nasıl ayrılır? gündüz gecesiz bir hayal değil midir? adaletin değeri zulmün varlığına bağlıdır, ve benzeri gibi anlatımlar, genel olarak, hep bu ilke doğrultusunda söylenmiş şeylerdir.

Dördüncü olarak, Eflatun, daha çok doğal kötülükleri kastederek, kötü denilenin, tek düşünülmesi sonucu ileri geldiğini savunur. Halbu ki, ona göre, parça bütün içindir, bütünde anlamlı ve güzeldir.⁴³

Doğrusu, dünya Tanrı'nın bir eseridir; eserlerin beğeni kazanması biraz da barındırdıkları zıtlıklara bağlıdır. Sözelimi bir müzik ezere kulak verdiğimizde, hoş seslerin yanında, gürültülü hatta kulak tırmalayıcı sesleri de duyarız. Müzikten anlayan biri isek, bu eserin armonisinde, hoş seslerin olduğu kadar, hoş olmayan seslerin de payı olduğunu çok geçmeden anlarız. Çünkü biliriz ki, herşey yerinde iyi, konumunda güzeldir; aksi

³⁸ Aynı eser , s. 24.

³⁹ Yasalar I, s. 267.

⁴⁰ Aynı eser, s. 193.

⁴¹ Aynı yer.

⁴² Theaitetos, s. 90.

⁴³ Yasalar II, s. 184.

çıkamazlara yol açar. Nitekim, müzik eserini oluşturan notaları, öz yerlerinde değil de, farklı yerlerde düşünsek, haklı olarak, tüm bu seslerin boş, hatta anlamsız olduklarını bile söyleyebiliriz. İşte bu nedenle,

"her hekim, her usta el sanatçısı her şeyi bütünü göz önüne alarak yapar; en üstün ortak amaca yönelen parçayı bütün için gerçekleştirir, bütünü parça için değil. ... İşte sen bunu bilmediğin için kıızıyorsun".⁴⁴

Sonuç olarak, Eflatun, evreni denetleyen gücün iyi olduğu sonucuna bir uslamlamadan kalkarak ulaşmakta, ulaştığı bu sonucu da, açıklamaları naiv de olsa, dairevi hareket ve bunun mantıksal sonucu olan düzen ve erek düşüncesiyle desteklemektedir. Özellikle felsefesinin, hiç değilse, ilk bakışta bir ide bilgisi olduğu gözönünde bulundurulacak olursa, tüm bu yorumlardan sonra, Eflatun'da, kötülük problemi ile ilgili felsefi bilginin, önce akılda olduğu, akılda olan bu bilginin de, holistik bir yaklaşım içinde, insan ve evrenden kalkarak temellendirildiği söylenebilir. Bir cümle ile,

"Tanrı'nın iyi insanlara verdiği armağanlarla başımıza gelen sıkıntıları daha çoğaltmak yerine azaltacağını ummalıdır; bu felaketler karşısında da talihin güleceğine inanmalıdır. Herkes bu umutlarla yaşamalı, bütün bunları iyice aklında tutmalı, eğlenirken ve çalışırken hiç ödün vermeden hem başkalarına hem de kendine açıkça bunu hatırlatmalıdır".⁴⁵

sözlerinden hareketle, onun, kötülükler karşısında optimist bir tavır takındığı rahatlıkla ileri sürülebilir kanısındayız.

⁴⁴ Yasalar II, s. 185.

⁴⁵ Yasalar I, s. 192.